

1. Ethiek in de nieuwe tijd

Een inleiding in ethiek, in ICT en techniek

1.1 Introductie

Ethiek in ICT en techniek? Oh, je bedoelt privacy en Facebook en zo?

Dat is vaak de eerste reactie die we krijgen als we vertellen dat we lesgeven in dit onderwerp. Niet geheel onterecht, want privacy en privacyschendingen zijn ook een thema van dit boek. Maar er is nog zoveel meer.

Een paar voorbeelden, waarbij je je kunt afvragen of het inzetten van de genoemde systemen ‘goed’ of ‘fout’ is. Of welke aspecten ervan je goed of fout vindt:

- SyRI, een risico-indicatiesysteem dat gemeenten gebruiken om fraude op te sporen, blijkt vooral bewoners van armere en gekleurde wijken als ‘verdacht’ te bestempelen. Welke algoritmes het programma gebruikt is geheim, maar zelfs de Raad van State – een overheidsorgaan dus – vindt dat de overheid op vage grondslag wel érg veel gegevens verzamelt (Raad van State, 2014). Daarnaast kunnen mensen als ‘verdacht’ worden geregistreerd zonder dat ze dat zelf te horen krijgen, zodat ze zich er niet tegen kunnen verdedigen. Overigens zijn er in vijf jaar tijd nog geen fraudeurs gepakt via SyRI. In het najaar van 2019 dient een rechtszaak over de inzet ervan. De uitkomst hiervan kon helaas niet meer meegenomen worden in dit boek.
- Thuisbezorgd.nl heeft het thuis laten bezorgen van eten weliswaar niet verzonnen, maar wel veel groter gemaakt. Volgens Wolther Ploos van Amstel (Amstel, 2019) heeft de app echter ook ongewenste neveneffecten. Door de enorme toename van maaltijdbezorging ontstaat er in sommige steden hinder en gevaar door de vele bezorgscooters. Goed, dat krijg je nou eenmaal met een succesvol businessmodel. Maar daarnaast werkt Thuisbezorgd ook aan een verdienmodel waarin restaurants meer gaan betalen voor een hogere positie. Wie kan dat betalen? Marges in de horeca zijn krap. Verdwijnen straks de kleine eettentjes, ten gunste van de grote fastfoodketens?
- Operatierobots helpen chirurgen met opereren, of voeren zelf operaties uit. Deze robots kunnen soms preciezer opereren dan mensen. Een gevolg daarvan is dat chirurgen minder handwerk hoeven te doen, en door gebrek aan oefening hun handigheid in het snijden en hechten en dergelijke verliezen (Scheepers, 2019). Maar als ervaren artsen hun vaardigheid kwijtraken, van wie moeten jonge artsen dan leren opereren? Tot nu toe leren nieuwe artsen de kunst onder leiding van

de specialist. Is het erg als er straks nauwelijks nog artsen zijn die met de hand kunnen opereren?

Het zijn maar een paar voorbeelden; er zijn er nog veel meer. Zoals goedkoper rijden als je verzekeraar met een kastje je rijgedrag mag monitoren, *fake news* en WikiLeaks, en zaken van de Sleepwet tot iPadonderwijs. Sommige komen in dit boek aan de orde, over andere heb je in het nieuws kunnen lezen.

Het zijn allemaal gevallen waarin ICT bedoeld of onbedoeld impact heeft op de maatschappij, op de economie, op onze leefwereld, en op ons gevoel van welbevinden. Soms positief, soms negatief.

Ethiek gaat over de juistheid van het menselijk handelen

Ethiek gaat over de vraag wat goed en wat fout is, in morele zin. Het overstijgt begrippen als 'juist', zoals de juiste spelling of de juiste oplossing van een wiskundesom, en het overstijgt ook 'mooi', 'leuk' of 'aangenaam'. Ethiek stelt fundamentele vragen over wat goed handelen is en wat goed leven is. Ethiek heeft te maken met de gevolgen van je daden, met de dingen die je belangrijk vindt, en met welke normen je hanteert.

De industriële revolutie heeft de wereld veranderd. Machines produceerden sneller en goedkoper zaken voor de massa, waardoor gewone mensen spullen konden kopen die vroeger onbetaalbaar waren. Maar het had ook andere effecten op de wereld: werkgelegenheid verplaatste zich naar de plaatsen waar fabrieken stonden, en bij de fabrieken ontstonden nieuwe woonwijken en scholen. Het platteland liep leeg, arbeidsverhoudingen veranderden en arbeiders gingen zich organiseren in vakbonden. Water en lucht vervuilden op plekken waar vieze industrie stond, et cetera. Veel van die effecten werden pas achteraf zichtbaar.

De impact van de ICT-revolutie op de wereld is anders, maar mogelijk wel in dezelfde orde van grootte. ICT verandert de manier waarop we werken, het soort banen dat we hebben, ons sociale leven, onze vrijetijdsbesteding, onze manier van reizen, onze prioriteiten, en de hoeveelheid informatie die overheden en bedrijven over ons hebben. Sommige gevolgen kun je onmiddellijk ervaren, zoals gemak en comfort. De gevolgen kunnen echter ook pas na langere tijd zichtbaar worden, zoals het veranderen van sociale structuren of andere vormen van contact met elkaar maken. En van sommige veranderingen zijn de gevolgen niet direct heel concreet; je kunt het idee krijgen dat een technologische ontwikkeling ons mens-zijn of ons gedrag beïnvloedt zonder dat dat goed meetbaar is.

Dat laatste klinkt misschien wat zweverig. Maar denk eens aan sociale media: met name jongere mensen maken massaal gebruik van de mogelijkheid om plaatjes te delen en een ideaalbeeld van zichzelf en hun leven te scheppen. Er zijn echter ook studenten en andere jongeren die daar vraagtekens bij zetten. Zij vinden het onecht om een geïdealiseerd beeld van zichzelf neer te zetten, vol plaatjes van reizen, feestjes en leuke activiteiten. Is de 'ideaal lijkende Instagrammer' echt en authentiek, of is hij iemand die zijn onvolkomenheden niet meer onder ogen ziet? En is echt en authentiek zijn belangrijk? Ook daar gaat ethiek over: niet alleen over de directe gevolgen van je handelen, maar ook over het soort mens dat je bent, wilt zijn en moet zijn.

Techniek beïnvloedt ons gedrag. Dankzij de mobiele telefoon zijn we in potentie altijd bereikbaar, hoeven we minder lang alleen op een festival rond te dwalen als we onze vrienden zijn kwijtgeraakt, en kunnen we ons afsluiten voor sociaal ongemakkelijke situaties door op een schermpje te kijken.

En veel mensen hebben een mening over de invloed van techniek op onze wereld. Als toekomstig ICT-professional heb je waarschijnlijk ook een mening, of anders zal je werkveld waarschijnlijk van je verwachten dat je er eentje ontwikkelt.

We willen met dit boek vier dingen bereiken:

- Ten eerste dat je, als je dat nog niet hebt, het gevoel krijgt dat ethiek ook voor jouw vakgebied van belang is, zowel in leidinggevende als in uitvoerende functies.
- Ten tweede dat je, als je nu je mening nog onderbouwt met 'dat vind ik gewoon', straks een diepgaandere onderbouwing en rechtvaardiging van je mening kunt geven.
- Ten derde dat je ethische vraagstukken in hun context leert bekijken en dat je leert zien dat meerdere ethische standpunten denkbaar zijn. Ook als je het zelf oneens bent met die andere standpunten.
- Ten vierde dat je een abstractieniveau in je denken bereikt waardoor je niet alleen over de voorbeelden van vandaag en gisteren, maar ook over de voorbeelden van morgen hebt leren nadenken. De voorbeelden die in dit boek staan, kunnen op het moment dat jij dit leest alweer verouderd zijn. Er zullen nieuwe kwesties ontstaan, die misschien wel veel ophef gaan veroorzaken en waarvan we vreselijke spijt gaan krijgen dat ze niet in dit boek opgenomen konden worden. Maar als jij op een analytische manier kunt nadenken over de impact van techniek op onze wereld, en over de ethische aspecten daarvan, kun je ook de nieuwe situaties die zich aandienen analyseren.

Dat alles vergt wel theoretische kennis, en het leren van begrippen, concepten en denkwijzen die je helpen bij het vormen van een ethisch oordeel. Daarom heeft dit

boek een stevige theoretische basis. We proberen deze theorie met voorbeelden en discussieonderwerpen te koppelen aan de praktijk.

Als je een beetje ervaring hebt in het doen van onderzoek, dan weet je dat het lastig kan zijn om een goede onderzoeksvraag op te stellen. Het lijkt zo makkelijk, maar telkens blijkt dat je vraag toch niet exact uitdrukt wat je wil weten. Bij filosofie en ethiek heb je ongeveer hetzelfde. Antwoorden lijken simpel, maar als je doordenkt en je afvraagt 'hoe weet ik dat zo zeker?' wordt het interessant. Hoe weet je bijvoorbeeld zeker dat je niet in een computersimulatie leeft?

Als je gaat nadenken over ethiek, komen er als het goed is allerlei vraagstukken, gedachten en overwegingen bij je op. Stel dat je niets zou weten van wat anderen al hebben geschreven en bedacht; je begint dus helemaal opnieuw. Misschien dat je na veel nadenken op het idee komt dat wetten handig en overzichtelijk zijn, maar wel nogal star. Andere gedachten, bijvoorbeeld over de voors en tegens van andere culturele opvattingen, krijg je misschien niet eens. Dus het is niet zo efficiënt om na te denken over ethiek zonder iets te weten van wat anderen hierover al hebben uitgedacht. Dat is een beetje als je eigen programmeertaal ontwerpen zonder de bestaande programmeertalen te kennen.

Vandaar dit boek. Je leert hier over ethische stromingen, wat ze inhouden, en waar ze vandaan komen. Met die achtergrondkennis hoef je niet bij nul te beginnen en kun je verder komen.

1.2 Normen en waarden

In een boek over ethiek ontkom je niet aan de termen 'normen' en 'waarden'. Ze worden vaak samen genoemd. Het zijn echter twee verschillende zaken, die wel veel met elkaar te maken hebben.

Van waarden naar normen naar wetten

Waarden zijn concepten die je het nastreven waard vindt, dus belangrijk of waardevol. Vaak zijn het ideeën waar veel mensen het over eens zijn. Denk aan eerlijkheid, solidariteit, respect voor ouderen, vrijheid, rechtvaardigheid, gelijkheid, geluk, liefde, welzijn, et cetera. Heel veel mensen zullen zeggen dat ze deze zaken belangrijk vinden, maar er bestaan grote verschillen in de invulling ervan. Ook verschilt hoeveel prioriteit mensen aan waarden geven.

Een **norm** is een gedragsregel waarmee je zo'n waarde invult. Normen zijn regels over dingen die je moet doen, of juist niet mag doen. Bijvoorbeeld: omdat je respect voor ouderen als waarde hebt, heb je als norm dat je ouderen met u aanspreekt. Normen komen dus voort uit waarden. Normen kunnen geschreven regels zijn, bijvoorbeeld in een gedragscode, maar een norm kan ook een ongeschreven regel zijn. U zeggen tegen ouderen is een ongeschreven regel, maar dat je opstaat voor ouderen in de bus staat vaak in de huisregels van de busvervoerder.

Wetten zijn normen die door de samenleving aanvaard zijn en vastgelegd zijn in officiële regels. De staat en de burgers kunnen afdwingen dat die normen worden nageleefd. Het kan hierbij gaan om strafbare zaken, die in het Wetboek van Strafrecht staan. Maar er zijn ook heel veel wettelijke regels die over andere zaken gaan, bijvoorbeeld

over koop en verkoop. Die staan in het Burgerlijk Wetboek. Er zijn nog meer wetboeken, maar die behandelen we hier verder niet.

In het volgende schema zie je voorbeelden van waarden die leiden tot normen, en hoe je zulke normen kunt terugvinden in het wetboek. Merk daarbij het volgende op:

- Bij één waarde kunnen allerlei verschillende normen horen. Die staan hier uiteraard niet allemaal vermeld.
- Niet elke waarde is een-op-een te vertalen naar één norm of wet. Bij wetten zie je dat vele wetten terug te voeren zijn op één of enkele waarden en normen
- Wetten zijn over het algemeen precies gedefinieerd, terwijl een waarde of norm wat vager kan zijn

TABEL 1.1 Voorbeelden van waarden en daaruit volgende normen en wetten

MORELE WAARDE	MORELE NORM (ÉÉN VOORBEELD)	WET (ÉÉN VOORBEELD)
Veiligheid	Je mag geen geweld gebruiken	Geweld gebruiken is strafbaar, behalve in enkele nauwkeurig omschreven uitzonderingen
Rechtvaardigheid	Je mag niet nemen wat jou niet toekomt	Stelen is strafbaar
Erkenning	Je moet mensen met respect behandelen	Smaad en laster zijn strafbaar
Naast liefde	Mensen in nood moet je helpen	Het is verboden om iemand die in levensgevaar is hulpeloos achter te laten
Gelijkheid	Je mag niet discrimineren	Je mag bij sollicitaties geen onderscheid maken op grond van bijvoorbeeld leeftijd of huidskleur
Betrouwbaarheid	Gemaakte afspraken moet je nakomen	Naleving van contracten kan bij de rechter worden afgedwongen
Eerlijkheid	Je mag niet liegen	Liegen kan strafbaar zijn of contracten ongeldig maken

Strafbaar is niet hetzelfde als immoreel

Is het moreel gezien oké om de partner van je beste vriend te versieren? Veel mensen zullen dat niet oké vinden. Ze vinden het verwerpelijk of onwenselijk. Toch is het niet strafbaar gesteld in de Nederlandse wet.

Is het moreel gezien oké om auto te rijden terwijl je rijbewijs net verlopen is? Ach, veel mensen zullen vinden dat dat wel meevalt, want je brengt toch niemand in gevaar? Het is echter wel strafbaar; je kunt er een boete voor krijgen.

Het tegenovergestelde kan ook voorkomen: gedrag dat volgens sommigen moreel wenselijk is, hoewel het tegen de wet ingaat. Bijvoorbeeld het helpen van illegalen met voedsel of onderdak. Een bekend voorbeeld is de uitspraak van bisschop Muskens uit 1996: hij zei dat het stelen van brood om je gezin te eten te geven geoorloofd is als er geen andere optie is.

In grote lijnen is er wel overlap tussen wat we verkeerd vinden en wat volgens de wet verboden is. Stelen, mishandelen en bedriegen bijvoorbeeld. Maar die overlap is niet 100%. Er zijn handelingen in het sociale en zakelijke verkeer die we onfatsoenlijk of onethisch vinden, maar die niet verboden zijn. Denk aan het eerdergenoemde voorbeeld van het versieren van de partner van je beste vriend. En de afgelopen jaren is er bij het grote publiek bijvoorbeeld ook ophef geweest over directeurs en bestuurders die hoge bonussen incasseerden terwijl hun prestaties dat niet rechtvaardigden. Dat vonden veel mensen **immoreel**, maar het is niet verboden.

Maar als de meerderheid van het volk bepaald gedrag onwenselijk vindt, dan kan de overheid dat gedrag toch verbieden? Waarom gebeurt dat dan niet? Daar kunnen verschillende redenen voor zijn:

1. De overheid vindt dat gedrag X een zaak is tussen burgers onderling, en dat het principieel onjuist is om zich daar als overheid mee te bemoeien. Gedrag dat te maken heeft met vrijwillige(!) intieme relaties en seksualiteit valt daar bijvoorbeeld onder, tenzij er sprake is van machtsongelijkheid. Voor de rest vindt de Nederlandse staat dat het aan de mensen zelf is om hun relaties te regelen. Een ander voorbeeld zijn beloningen die bedrijven hun personeel geven, voor zover die beloningen voldoen aan de formele/wettelijke bepalingen.
2. De overheid vindt dat de vrijheid van burgers om X te doen zwaarder weegt dan de mening van een grote groep dat X onwenselijk is. Dit zie je bijvoorbeeld bij discussies over grenzen aan de vrijheid van meningsuiting. Hoe smakeloos of onaangenaam teksten en afbeeldingen ook kunnen zijn, de wet stelt dat er behoorlijk wat vrijheid op dit gebied is (hoewel niet onbeperkt!). Dat een grote groep mensen jouw mening onjuist of verwerpelijk vindt, is dus nog geen reden om uitingen van die mening te verbieden.
3. De overheid schat in dat het handhaven van een verbod onpraktisch of onwerkbaar is, of dat je een controlestaat zou moeten inrichten om het ongewenste gedrag uit te bannen. Dit argument speelt een rol bij de discussie over telefoongebruik in het verkeer. Dat je handsfree 'mag' bellen is niet omdat het zoveel veiliger is dan bellen met de telefoon in je hand, want dat is het niet (University of Sussex, 2016), maar omdat een verbod op ál het bellen onderweg erg moeilijk te handhaven is (Nieuwenhuizen, 2019).

Oké, dus niet alles wat ongewenst is, is verboden. Maar als het wel verboden is, is het dan per definitie ongewenst? En kun je het feit dat iets verboden is gebruiken als bewijs dat iets ongewenst is? Dat is een lastige. Het is nogal mager als je enige argument is: 'het mag niet dus het is fout'.

Waarom is stelen onethisch? Omdat het volgens de wet verboden is? Omdat mensen recht hebben op het bezitten van eigendommen en anderen dat recht niet mogen aantasten? Omdat het een zootje wordt als iedereen elkaars spullen mag afpakken? Omdat je religieuze overtuiging het verbiedt dat je steelt? Enfin, er zijn meerdere redenen te verzinnen.

Is het gebruik van drugs onethisch? Ergens op internet lezen we het hilarische argument: 'Ja dat is onethisch, want drugs zijn verboden.' Als je die redenering verder doorvoert, dan loop je tegen een keihard logisch probleem aan. Dan zou bepaald gedrag pas onethisch worden op het moment dat de wetgever het verbiedt. Het zonder betalen downloaden van films zou volgens die redenering pas onethisch zijn geworden toen er wetgeving tegen kwam. Maar waarom zijn die wetten er dan gekomen, als het tot dat moment niet onethisch was? Het is logischer dat een samenleving eerst vaststelt dat ze bepaald gedrag onwenselijk en onethisch vindt, en op basis daarvan het gedrag verbiedt. En stel je voor dat je de wet hartstikke fout vindt, of dat een dictator aan de macht komt en gruwelijke wetten instelt? Heeft die dan automatisch moreel gelijk omdat het zo in de wet staat?

1.3 Invullen van waarden

We zeiden al dat mensen waarden verschillend invullen. De een vindt dat je uit respect voor ouderen 'u' moet zeggen, de ander vindt dat je wél respect moet hebben voor ouderen maar dat het niet nodig is om daarvoor 'u' te zeggen en dat je ook op andere manieren respect kunt betuigen. Normen zijn dus verschillend. Je kunt onderscheid maken tussen:

- **Persoonlijke normen:** morele opvattingen vanuit bijvoorbeeld je opvoeding, levensovertuiging en opleiding. Hieruit concluderen mensen voor zichzelf of bepaald gedrag wel of niet door de beugel kan.
- **Organisatienormen:** geschreven en ongeschreven regels binnen de cultuur van een organisatie. De bedrijfscultuur is soms opgeschreven, in de vorm van een gedragscode, soms enkel ongeschreven, 'zo doen wij dat hier'. Dit geldt niet alleen voor bedrijven maar ook voor bijvoorbeeld verenigingen en kerken.
- **Beroepsnormen:** geschreven en ongeschreven regels binnen een bepaalde beroepsgroep. Denk hierbij bijvoorbeeld aan de richtlijnen voor ontwerpers, bouwkundigen en juristen. Hoeveel normen er zijn verschilt sterk per beroepsgroep.
- **Maatschappelijke normen:** algemeen in de samenleving geldende morele opvattingen. Deze zijn vaak aan verandering onderhevig en het resultaat van hoe groepen mensen elkaar beïnvloeden in de samenleving en wat er bijvoorbeeld in de media wordt geschreven.

Dat normen zo verschillend kunnen zijn, komt door verschillen in cultuur, opvoeding, geloof, economische en sociale omstandigheden en nog veel meer. Maar ook als je gaat praten over de waarden die je hebt, kun je erachter komen dat er verschillen zijn in wat mensen precies met die waarden bedoelen. We kiezen 'eerlijkheid' als voorbeeld, omdat dat een waarde is waar je heel veel over kunt zeggen.

Wat is eerlijk?

Wij zijn nog maar weinig mensen tegengekomen die zeggen dat ze tegen eerlijkheid zijn. Vrijwel iedereen vindt eerlijkheid van belang. Het probleem is dan ook meestal niet dat mensen het oneens zijn over de vraag of eerlijkheid belangrijk is, maar dat ze verschillende opvattingen hebben over wat eerlijkheid is, en dat eerlijkheid kan botsen met andere waarden, zoals beleefdheid.

Eerlijkheid is de waarheid zeggen

Om te beginnen kun je eerlijkheid opvatten als 'zeggen wat waar is', in tegenstelling tot liegen. Maar moet je dan altijd alles wat je vindt hardop zeggen? De een vindt het eerlijk om oma ongevraagd te vertellen dat ze een lelijke jurk aanheeft, de ander vindt dat lomp en onnodig. Nederlanders staan er in het buitenland om bekend nogal bot en direct te zijn, terwijl andersom Nederlanders het oneerlijk of indirect vinden als mensen in andere landen niet direct zeggen wat ze op hun hart hebben. Eerlijkheid kan dus botsen met andere waarden, zoals vriendelijkheid of beleefdheid.

Eerlijkheid kan betekenen dat je de volledige waarheid vertelt zonder iets achter te houden, maar over sommige zaken kunnen/willen veel mensen niet alles op tafel gooien. Ouders zullen bijvoorbeeld gruwelijke zaken uit het nieuws een beetje verzachten om hun kinderen geen nachtmerries te bezorgen en bedrijven zullen hun concurrenten niet precies vertellen hoe ver ze zijn met een nieuwe uitvinding.

Eerlijkheid is rechtvaardig verdelen

Met 'eerlijk' bedoelen we ook het rechtvaardig verdelen van goederen, geld, verantwoordelijkheden, plichten, rechten, vrijheden en andere zaken. Dat kun je 'rechtvaardige verdeling' noemen.

Neem bijvoorbeeld een stel dat gaat samenwonen. Beide partijen hebben een inkomen uit werk, en ze moeten alle twee bijdragen aan huur, verzekeringen en boodschappen, zeg maar de huishoudpot. Maar allebei willen ze ook nog wat zakgeld overhouden voor kleding, stappen, hobby's en dergelijke. Hoe verdeel je dan de kosten eerlijk, oftewel rechtvaardig? Daar kun je verschillende opvattingen over hebben, die je allemaal als 'eerlijk' kunt zien:

1. Beide partijen storten hetzelfde bedrag in de huishoudpot. De meestverdienende partner houdt dan meer zakgeld over dan de ander.
2. Beide partijen leggen een dusdanig bedrag in in de huishoudpot dat ze allebei hetzelfde bedrag aan zakgeld overhouden. De meestverdienende partner betaalt dus meer voor de gezamenlijke kosten.
3. Beide partijen leggen hetzelfde percentage van hun inkomen in in de huishoudpot. De meestverdienende partner betaalt dus wat meer dan de ander, maar hij houdt ook meer zakgeld over.

Voor alle drie opties zijn argumenten te verzinnen waarom dat de redelijkste oplossing is. Een sluitend antwoord is er dus niet. En om het nog ingewikkelder te maken zou je er ook nog andere afwegingen bij kunnen betrekken. Wie werkt er meer uren? Wie doet het meeste aan onbetaalde huishoudelijke arbeid, en zou dat ook niet op een of andere manier beloond moeten worden? En als een van beiden besluit om wat minder

te gaan werken om bijvoorbeeld meer te kunnen gamen, moet de ander daardoor dan meer gaan betalen?

Dit is een klein voorbeeld uit het dagelijks leven, maar in de samenleving, de politiek en het bedrijfsleven kom je vergelijkbare afwegingen tegen, maar dan op grotere schaal. Wie moet er eerlijkheidshalve opdraaien voor de kosten van de plasticsoep in de oceaan? De bedrijven die de rommel produceren? De consumenten die plastic rommel kopen en weggooien? De burgers als collectief, terwijl sommigen misschien hun hele leven braaf hun best doen om geen plastic te kopen? De overheden, die het geld via de belastingbetalers ontvangen? En in hoeverre is het rechtvaardig dat wij goedkope plastic spullen kunnen kopen terwijl de verborgen kosten (van vervuiling bijvoorbeeld) bij andere landen terechtkomen?

In het voorgaande stuk gaat het vooral over het verdelen van kosten. Maar je kunt ook kijken naar het uitdelen van geld en goederen, bijvoorbeeld wat een maatschappij moet doen om mensen die niet vanuit zichzelf een goede positie hebben vooruit te helpen.

Moet een overheid bijvoorbeeld zorgen voor gratis onderwijs voor iedereen, tot en met de universiteit, zodat iedereen met voldoende talent zonder financiële beperkingen kan studeren? Of is onderwijs juist een investering in jezelf, zodat studenten ook best hun eigen studie kunnen betalen, zo nodig in de vorm van een lening? Bij elke hervorming van het studiefinancieringsstelsel ontstaat hier veel discussie over.

En moet een samenleving iedereen evenveel geven? Dus evenveel studiefinanciering, evenveel zorg, evenveel toeslagen en hulp in andere vormen, of moeten mensen met meer achterstanden meer hulp krijgen? Of stimuleer je daarmee dat mensen blijven hangen in luie of slappe gewoonten? En is het voor mensen die heel hard gewerkt hebben om iets te bereiken wel eerlijk als anderen voorzieningen ‘cadeau’ krijgen? Of trekt de samenleving daarmee juist een beetje recht dat sommige mensen nou eenmaal meer tegenslag of achterstanden hebben dan anderen?

Een mooi voorbeeld over het ‘rechtvaardig’ toewijzen van een goed komt van de econoom Amartya Sen. Stel dat drie kinderen ruziemaken over wie een fluit mag hebben. Anna zegt dat de fluit van haar is, want zij is de enige die erop kan spelen. Bob zegt dat hij recht heeft op de fluit, want hij is de enige van de drie die verder geen speelgoed heeft. En Carla vindt dat zij de fluit mag hebben, want zij heeft hem gemaakt en heeft er dus tijd en moeite in gestoken. Voor alle drie is wat te zeggen. Welk argument telt het zwaarst, en wat is nu rechtvaardig?

Deze verschillende visies op één specifiek voorbeeld kom je vaker tegen in de ethiek. In dit geval kun je ook niet vaststellen dat Anna, Bob of Carla ‘gelijk’ heeft. Je kunt hun waarden en argumenten afwegen, en je kunt misschien teruggrijpen op regels of filosofieën.

In dit geval kan de fluit gezien worden als een schaars goed, dat verdeeld dient te worden. De verdeling van schaarse goederen over mensen is een terugkerend thema in de ethiek.

1.4 De denkoefening van Rawls

Als je vroeger met een broertje een stuk cake mocht delen, dan hield je waarschijnlijk heel scherp in de gaten hoe groot de stukken werden. Je wilde immers in geen geval dat je broertje een groter stuk kreeg dan jij. Hoe zorg je er dan voor dat dat eerlijk gaat? Ouders hebben daar een slimme truc voor: het ene kind mag de cake in twee stukken

verdelen, het andere mag als eerste één van die twee stukken kiezen. Degene die de cake snijdt, heeft er dus belang bij om de stukken even groot te maken, want als de stukken ongelijk zijn, zul je zien dat je broertje het grootste stuk wegkaapt. In die situatie zie je de ene broer heel precies afmeten hoe hij de stukken even groot kan snijden, en de andere broer heel precies kijken welk stuk hij het liefst wil hebben.

De stilzwijgende aanname bij de cakeverdeling is dat 'eerlijk delen' betekent dat beide partijen een precies even groot stuk krijgen. Maar stel nou dat jij veel ouder, groter en sterker bent dan je broertje, en veel meer honger hebt? Of dat je broertje zo'n kleine eter is dat hij meestal toch een deel laat liggen. Zou het dan niet 'eerlijk' zijn dat jij een groot stuk krijgt en hij een klein stuk? Of stel dat jij de boodschappen gedaan hebt voor de cake, de ingrediënten betaald hebt van je krantenwijksalaris, de cake gebakken hebt en de keuken daarna opgeruimd hebt terwijl je broertje op de bank lag te Netflixen en alleen maar af en toe brulde of die cake nou al een keer klaar was. Zou het dan niet 'eerlijk' zijn dat jij het grootste stuk krijgt?

Met dit cakeverdelingsvraagstuk heb je in een notendop de kern van allerlei economische, politieke en filosofische vraagstukken te pakken, namelijk: hoe moet je schaarse goederen verdelen? Wat is 'eerlijk'? Het moeilijke daarbij is dat iemands mening over wat 'eerlijk' is vaak wordt gekleurd door de eigen positie en het eigenbelang.

Er bestaat een **gedachte-experiment van John Rawls** dat lijkt op de cakeverdelingsoplossing, maar dan op veel grotere schaal (Rawls, 2009). Het heet de **veil of ignorance** oftewel de **sluier van onwetendheid**.

Stel dat je de hele samenleving opnieuw zou kunnen inrichten. Je herverdeelt niet alleen het geld, maar alles wat er in de samenleving bestaat. Wie heeft er toegang tot goede opleidingen en hoge inkomens, wie heeft welke sociale positie, en hoe worden burgerrechten, vrijheden en verantwoordelijkheden verdeeld? Is er vrijheid van

godsdienst of vrijheid van vereniging, en wie heeft zulke vrijheden dan wel of niet? Kortom, je hebt een enorme cake te verdelen.

Maar het addertje onder het gras is: je weet niet welke positie je zelf hebt of krijgt in die maatschappij. Je weet niet welke huidskleur je hebt, of welk geloof, of welke sociale of economische positie, of hoe intelligent je bent en welke talenten je hebt. Er hangt als het ware een sluier van onwetendheid voor je ogen.

Het is alsof iemand anders de stukken cake uitdeelt die jij hebt gesneden. Jij hebt misschien bedacht dat gelovigen van godsdienst X meer rechten krijgen dan gelovigen van godsdienst Y, maar dan blijkt je in de nieuwe wereld zelf een volgeling van Y te zijn. Of je hebt als man bedacht dat het redelijk is dat mannelijke voetballers veel meer geld verdienen dan vrouwelijke chirurgen, zonder dat je wist dat je in die wereld een vrouw bent en geneeskunde studeert ...

Als je dus niet weet of je zelf vrouw of man, arm of rijk, dom of slim, katholiek of boeddhist bent, zal je de samenleving waarschijnlijk zo inrichten dat iedereen een redelijke kans heeft op vrijheid, welvaart en geluk. Want je kunt immers zelf ook in een achterstandswijk of met een handicap geboren worden. Dat wil niet automatisch zeggen dat iedereen precies evenveel krijgt; misschien kies jij er wel voor om geld en vrijheden te verdelen aan de hand van gedrag, of hard werken. Maar de kans is groot dat je wel een redelijk perspectief voor iedereen creëert. Bijvoorbeeld dat de beloningen en vrijheden verdeeld worden aan de hand van factoren waar mensen zelf invloed op hebben (bijvoorbeeld goed gedrag) en niet aan de hand van factoren waar mensen niets aan kunnen doen (zoals huidskleur).

Je ziet: alleen al over de waarde 'eerlijkheid' kunnen we een paar pagina's volschrijven. Je kunt je voorstellen dat dat ook best zou kunnen voor waarden als respect, solidariteit en moed. We doen dat hier niet, maar als je in ethiek over waarden spreekt, is het dus handig om jezelf af te vragen wat je precies bedoelt met die waarde.

1.5 Morele dilemma's en ethisch oordelen

In de ethiek wordt onder andere gesproken over **morele dilemma's**. Wanneer is iets nu een *moreel* dilemma? Bij een dilemma moet je kiezen uit twee of meer opties, die allebei (of allemaal) voor- en nadelen hebben. Als je de kans hebt om een verre reis te maken maar die kans aannemen betekent dat je moet afzien van een aantrekkelijke stage, kan dat een dilemma zijn. Wat je ook kiest, je moet de andere optie laten lopen, terwijl je beide opties graag wilt doen. Dat is echter nog geen *moreel* dilemma.

Ook als morele uitgangspunten botsen met andere belangen, bijvoorbeeld een financieel belang, is er niet voor 100% sprake van een *moreel* dilemma. In dit boek komen verschillende van dergelijke dilemma's aan de orde, omdat deze zich ook in de praktijk vaak voordoen. Een financieel belang kan overigens goed beschouwd ook met waarden te maken hebben, zoals solidariteit of stabiliteit. Het onderscheid is niet altijd even makkelijk te maken.

In een echt moreel dilemma is er sprake van botsende morele uitgangspunten. Je weet bijvoorbeeld dat een vriend een ernstig strafbaar feit heeft begaan, en hij verzint een alibi waarvan jij weet dat het niet waar is. De politie vraagt je of zijn verhaal klopt. Enerzijds vind je dat je solidair hoort te zijn met je vrienden en dat je de vriendschap verraadt door met de politie te praten. Maar anderzijds vind je ook dat je vriend de consequenties van zijn daad onder ogen moet zien en wil je niet liegen om hem te laten

ontsnappen. Hier botsen je ethische principes met elkaar, en dat maakt de keus tot een moreel dilemma.

Bij een moreel dilemma is de uitkomst dus moeilijk, en niet iedereen zal het erover eens zijn wat juist is. Welke keuze je ook maakt, ze heeft belangrijke nadelen en de gevolgen kunnen onprettig zijn. Als op voorhand al duidelijk is wat de beste uitkomst is, of welke keuze de beste is, is er geen sprake van een dilemma.

De keuze die je maakt in een dilemma kan gevolgen hebben voor anderen, soms zelfs voor grote aantallen mensen. Het is nuttig, of zelfs noodzakelijk, om met anderen over morele dilemma's te spreken. Omdat de uitkomst ook hen aangaat, om ideeën en argumenten te krijgen, en om tunnelvisie te vermijden. Alleen is het lastig of zelfs onmogelijk om grote groepen betrokkenen naar hun voorkeuren of visie te vragen. Daarom wordt er ook wel gebruikgemaakt van **gedachte-experimenten**. In een denkbeeldige situatie verplaats je je in betrokken partijen om zo vanuit verschillende invalshoeken een afweging te maken. De denkoefening van Rawls die in paragraaf 1.4 beschreven is is bijvoorbeeld een gedachte-experiment.

Als je een moreel vraagstuk (in gedachten) uitwerkt, wil je eigenlijk de situatie zo uitgedacht hebben dat je antwoord altijd klopt en er geen enkel argument tegen kan bestaan. Stel dat je een handeling wilt verbieden. Je zou dan de vraag stellen: 'Is er geen enkele manier te bedenken waarop deze handeling toegestaan zou mogen worden?' Een praktijkvoorbeeld hiervan zou bijvoorbeeld kunnen zijn: niemand vindt moord een goede handeling. En hoewel we ervan uit kunnen gaan dat iedereen het hiermee eens is, sterker nog, het is opgenomen in de wet, zijn er wel uitzonderingen te bedenken. Stel dat je met één moord de levens van tien anderen kunt redden, is de moord dan opeens wel 'goed' te noemen? Wat goed of slecht is, is dus heel lastig te bepalen.

Bernard Williams (Williams, 1973) bedacht het volgende gedachte-experiment: Stel: je gaat naar een ver land en je zit diep in het oerwoud. Je komt een legerofficier tegen, Pedro, die op het punt staat twintig leden van de inheemse bevolking te executeren vanwege hoogverraad. Jij krijgt een keuze; als je bereid bent één van hen dood te schieten, zal hij de overige negentien vrijlaten. Als je weigert, zal Pedro alle twintig executeren. Wat doe je?

Wanneer je een persoonlijke keuze maakt over wat de juiste of goede handeling is, is er sprake van een moreel oordeel. Een vraag die vaak gesteld wordt bij een ethisch oordeel is de **algemeenheidstest**: vind je dat iedereen in die situatie die handeling zou mogen uitvoeren? Dus als jij overweegt om een moord te plegen om tien anderen te redden, vind je dan dat anderen dat ook zouden mogen doen?

Een variant op de algemeenheidstest is de **wederkerigheidstest**: vind je dat een ander het ook bij jou mag doen? Dus zou iemand jou mogen vermoorden als hij daarmee het leven van tien anderen kan redden?

Maar met zulke vragen gaan we nogal kort door de bocht. Als ethisch denken niets anders omvat dan het stellen van deze vragen, dan konden we hier ook stoppen met schrijven. In deze vragen ligt bijvoorbeeld de stilzwijgende aanname besloten dat iedereen altijd dezelfde rechten en plichten heeft. Maar is dat wel zo? Waarom mogen ouders wel hun eigen bedtijden bepalen en kinderen niet? Waarom mogen docenten wel beoordelen of een student zijn toets behaald heeft, maar zijn klasgenoten niet?

Deze partijen zijn niet gelijk aan elkaar, en gelijke rechten en plichten gaan daardoor niet altijd op.¹ Hier komen we verderop in het boek nog uitgebreid op terug.

In de praktijk heb je daarnaast ook nog te maken met vragen als:

- Vind ik de betreffende handeling leuk, of aangenaam?
- Heb ik er menselijkerwijs begrip voor dat iemand anders een andere keuze maakt?
- Is het moeilijk om datgene te doen wat juist is?
- Kan ik me voorstellen dat mensen het verkeerde doen?

Je kunt deze vragen tegenkomen en ze kunnen wel degelijk van invloed zijn op je besluitvorming. Maar voor je *ethische oordeel* zijn ze minder belangrijk. Als je je beslissing eenmaal genomen hebt, kun je in de uitvoering wel rekening houden met die vragen. Je kunt bijvoorbeeld begrip tonen voor mensen die er anders over denken, of hun de ruimte geven kritische vragen te stellen.

1.6 Morele excuses, verantwoordelijkheid en actie

In dit boek komt ook een aantal keer het begrip verantwoordelijkheid aan de orde. We gaan hier verderop dieper op in, maar het zal je niet verbazen dat mensen soms die verantwoordelijkheid proberen te ontwijken. Dat doen ze met wat we morele excuses noemen. Een paar voorbeelden daarvan zijn:

- Mijn bedoeling was om iets goeds te doen.
- Ik ontwikkel alleen de techniek, ik heb niets te maken met wat anderen ermee doen.
- Ik ben maar een klein radertje in het geheel.
- Iedereen doet het.
- Als ik het niet doe, doet iemand anders het wel.
- Zonder mijn bijdrage was het nog veel erger geweest.
- Ik doe wat mij wordt opgedragen.

Soms kon iemand echt niet anders, en is het excuus dus legitiem, en soms zijn het enkel smoezen. We gaan ervan uit dat je door wat studie en wat levenservaring het onderscheid daartussen kunt (leren) maken.

Ook in het kader van verantwoordelijkheid kun je een gedachte-experiment uitvoeren. Stel je de volgende situatie voor:

Persoon A heeft een steen vast en gooit deze door een ruit. Bij de vraag wie er verantwoordelijk is voor de gebroken ruit lijkt het antwoord duidelijk, namelijk persoon A. In sommige situaties zou je echter kunnen stellen dat degene die de ruit daar geplaatst heeft medeverantwoordelijk is ('welke gek zet er dan ook een ruit neer op een kiezelstrand!'), of de beveiliging van het bedrijf waar persoon A aan het ruitengooien is. Zelfs in deze simpele situatie zou verantwoordelijkheid toekennen al lastig kunnen zijn. Voorlopig – in de huidige situatie – nemen we echter even aan dat persoon A verantwoordelijk is voor de kapotte ruit. (Situatie 1.)

Laten we de situatie nu iets ingewikkelder maken. Stel:

Persoon A gooit wederom een steen en jij hebt de mogelijkheid om deze steen te vangen. Je vangt de steen en de ruit blijft heel. Ben jij nu verantwoordelijk voor het

¹ Met een favoriet Latijns spreekwoord: Quod licet Iovi, non licet bovi.

‘niet-gebroken’ zijn van de ruit? Persoon A is in ieder geval niet verantwoordelijk voor een kapotte ruit. (Situatie 2.)

Maar, en in de praktijk zien we de volgende situatie het meest:

Persoon A gooit een steen, jij kunt deze steen vangen, maar doet het niet. Mogelijk omdat je te laat reageert, omdat je de steen niet ziet of omdat je niet in wilt grijpen, want je vindt dit niet je taak. Ben jij in dit geval medeverantwoordelijk voor het breken van de ruit? (Situatie 3.)

In deze laatste situatie zou je kunnen zeggen dat er verschillend gewicht kan worden toegekend aan de verschillende redenen die jij geeft om de steen niet tegen te houden. Als je er niet bij kon, zou je zeggen dat je niet verantwoordelijk bent; je kon er fysiek niets aan doen. Wanneer je de steen niet zag, zou je hetzelfde kunnen zeggen; je was niet op de hoogte van het gooien van de steen. In het laatste geval, je wilt niet ingrijpen, zou je echter wel kunnen stellen dat je medeverantwoordelijk bent voor de kapotte ruit. Of niet?

Zo komen we bij het punt van actie of inactie. Kun je verantwoordelijk gehouden worden voor iets wat je niet gedaan hebt? Verantwoordelijkheid kan een stuk lastiger zijn dan je in eerste instantie voor ogen had. Ben je bijvoorbeeld verantwoordelijk voor vervuiling van de planeet als je jouw afval niet scheidt? Ben je verantwoordelijk voor een ongeluk wanneer je de andere auto of fietser niet hebt gezien?

Verantwoordelijkheid kan dus afhankelijk zijn van de situatie, de betrokken partijen, de definities en de context. Het is een complex onderwerp, waar we in Nederland een heel rechtssysteem omheen hebben gebouwd.

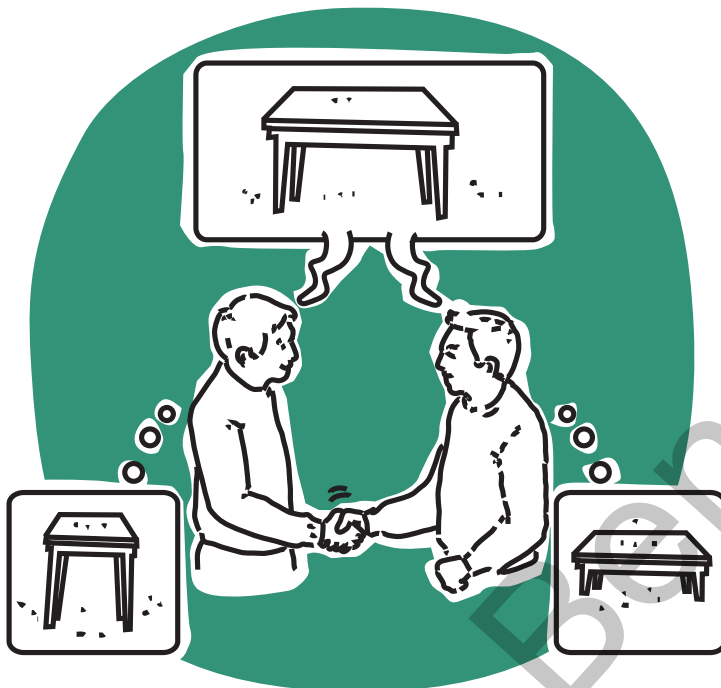
1.7 De moeilijkheid van de begrippen

In de ethiek is het vaak van belang om goed na te denken over welke woorden je gebruikt, omdat de betekenis die jij daaraan geeft anders kan zijn dan die van je gesprekspartner.

Denk bijvoorbeeld aan een computer. Wanneer jij 2000 euro krijgt om je ultieme droomcomputer te kopen, waar kies je dan voor? Een enorme custom kast met drie videokaarten, twee SSD's, paar TB opslag, 16-core processor en alle overige apparatuur, volgestopt met RGB-verlichting? Of juist de slicke nieuwe MAC, want die ziet er zo machtig uit en draait iOS? Of een mini-kastje, zo energiezuinig mogelijk, makkelijk mee te nemen en zo efficiënt mogelijk?

Voor velen is ‘een computer’ synoniem aan een laptop, met bijbehorende gebruikersdoelen bijvoorbeeld. Of zelfs aan een tablet, wanneer deze voldoet aan de eisen van de gebruiker. Anderen denken bij een computer weer aan een supercomputer of een server. De inhoud van het woord computer kan dus verschillende betekenissen hebben.

Gottlob Frege, een logicus uit de 19e eeuw, (Frege, 1997) introduceerde een onderscheid tussen *Sinn* en *Bedeutung*, oftewel tussen de inhoud van het woord en datgene waar het woord naar verwijst. Zo zouden we het prima over een computer kunnen hebben, maar is het nog maar de vraag wat dan precies de inhoud van dit woord is. Zoals we hierboven hebben gezien, kan het woord computer verschillende ‘inhouden’ kennen.

Wanneer we met elkaar spreken is het dus een goed idee om even te controleren of iedereen hetzelfde bedoelt met een bepaald woord. Bedoelt iedereen wel hetzelfde met het woord computer of zijn er nogal wat verschillen, en dus ook mogelijke verschillen in gevolgen?

Nu is het in je eentje vrij makkelijk om te beslissen waar jij je 2000 euro aan zou uitgeven. Maar wat als je dit samen met je projectgroep moet beslissen? Vermoedelijk zal in dat geval het antwoord niet zo duidelijk zijn. We hebben hier niet alleen te maken met de verdeling van schaarse goederen, de 2000 euro, maar ook met verschillende gebruikersdoelen van de stakeholders in een projectgroep.

Dit bevragen om – voor jezelf heel logische, vanzelfsprekende – termen duidelijk te krijgen, wordt ook wel de **socratische methode** genoemd (meer hierover in paragraaf 3.1). Je bevraagt dan ook de meest voor de hand liggende termen en begrippen. Wat verstaan we onder een computer?

Nu kan dit op een relatief simpel niveau, maar wanneer we het hebben over vrijheid, democratie of rechtvaardigheid, dan kan het al heel snel heel ingewikkeld worden. Sterker nog, zou jij een korte definitie kunnen geven van vrijheid?

1.8 Wat is moeten?

Ethische vraagstukken hebben vaak de vorm ‘moet je ...?’ of ‘mag je ...?’ En omdat we het in de ethiek belangrijk vinden om precies uit te drukken wat we bedoelen, kunnen we ook over het woord ‘**moeten**’ nog wel wat zeggen. Want als iemand zegt: ‘Je moet wel rekening houden met de belangen van de klanten’, bedoelt hij dan dat dat moet volgens de wet? Of dat hij vindt dat het nodig is?

‘Moeten’ kun je op verschillende manieren opvatten:²

- Dingen die volstrekt onvermijdelijk zijn. Strikt genomen is dat niet zo heel veel: je moet op een gegeven moment sterven, en je moet keuzes maken.

Doodgaan is onvermijdelijk. En er zijn een paar lichaamsprocessen die we niet kunnen controleren; je kunt een tijd je adem inhouden, maar op een gegeven moment neemt je lichaam het over en hapt het naar lucht. En je spijsvertering gaat ook vanzelf wel door als je eenmaal iets gegeten hebt. Voor de rest is het een kwestie van keuzes maken. Ga je eten of hongerlijden? Werken of gamen? Door een woonwijk racen of veilig rijden? Je kunt keuzes maken. Die kunnen onprettig zijn of ernstige gevolgen hebben, maar in theorie kun je in bijna alle gevallen iets kiezen. De uitspraak ‘Ik had geen andere keuze’ is vrijwel nooit letterlijk waar. Alleen was die andere keuze uiterst onaangenaam, gevaarlijk, onredelijk of zelfs misdadig.

- Dingen die noodzakelijk zijn om een bepaald doel te bereiken. Als je een salaris wil ontvangen, moet je werken. Als je een vliegtuig wil halen, moet je op tijd vertrekken. Als je wil dat andere mensen je aardig vinden, moet je af en toe sociaal gedrag vertonen.

Veel van wat we ‘moeten’, heeft een concrete reden. We hebben een doel dat we willen bereiken, en daarom moeten we bepaalde dingen doen. Je zou ervoor kunnen kiezen om het anders te doen, maar dan zijn er consequenties die je niet prettig vindt (zie ook het voorgaande punt). Een bedrijf ‘moet’ zich aan de AVG houden omdat het geen juridisch gedonder of boetes wil. Maar wat als het bedrijf zich aan de AVG moet houden omdat het netjes met zijn klantgegevens om wil gaan? Dat zou je als een derde soort van moeten kunnen omschrijven.

- Dingen die we rekenen tot het juiste handelen. Je moet je ouders beleefd behandelen, je moet zwakkeren helpen, niet omdat je gestraft wordt als je het niet doet, maar omdat je vindt dat het het juiste is om te doen. Een bedrijf dat netjes met klantgegevens om wil gaan kan zeggen ‘Wij moeten ons aan de AVG houden’ maar bedoelt dus eigenlijk ‘Wij vinden het goed om ons aan de AVG te houden.’

Deze derde vorm van moeten heeft dus te maken met ‘het goede willen doen’. Eigenlijk zou je kunnen zeggen dat moeten hier niet het juiste woord is. Het gaat er meer om dat je het juist vindt om iets te doen. Je kunt hiervoor het woord ‘horen’ gebruiken: je *hoort* iets te doen.

Diego werkt in een drukkerij in de buurt van offsetmachines, die veel geluid produceren. Een collega loopt bij hem langs en zegt: ‘Je moet oorbeschermers opzetten, joh.’ Diego waardeert de tip, maar hij vindt die dingen maar niks. Ze kriebelen aan je oren en je hoort het niet als iemand je roept. Hij besluit ze dus niet te dragen. Totdat zijn chef hem op het matje roept. Die vertelt hem dat hij oorbeschermers moet dragen, want dat is verplicht. ‘Heeft niemand je dat verteld?’ Dan realiseert Diego zich dat de opmerking van zijn collega geen vriendelijke tip was.

Maar stel dat het niet verplicht was om gehoorbeschermers te dragen. Dan bestaat er nog steeds een grote kans op gehoorbeschadiging. Dan kunnen we ons afvragen of gehoorbescherming dragen in dat geval de verantwoordelijkheid van Diego zelf zou zijn.

Misschien moet hij het ook dan toch gewoon maar doen...

² Deze analyse is deels ontleend aan een vrije samenvatting uit een lezing van Miriam van Reijen bij ISVW Leusden, 16 juni 2013.

Over het onderscheid tussen de tweede en derde vorm van ‘moeten’ kun je discussiëren. Als je zegt ‘Ik moet nog een cadeautje kopen voor mijn oma’s verjaardag’, is dat dan omdat je bang bent voor een boze oma als je geen cadeautje hebt? Of is het omdat je het fijn vindt om haar een cadeautje te geven? In dat laatste geval zou je eigenlijk beter kunnen zeggen: ‘Ik wil een cadeautje kopen voor mijn oma.’ En strikt genomen is het in het eerste geval eigenlijk ook meer een kwestie van willen dan van moeten. Al heeft het misschien wel heel vervelende gevolgen als je geen cadeau koopt.

Kortom: als we het in de ethiek hebben over ‘je moet zus-of-zo’, probeer dan te bedenken of het gaat over moeten, willen of horen.

En tot slot, we noemden het al even achteloos bij het derde punt: ‘het juiste handelen’. Wat is het juiste handelen en waarom? Dat is waar dit hele boek over gaat. Niet over concrete richtlijnen voor je toekomstige beroep, maar over het leren tot een oordeel te komen.

VRAGEN

- 1.1 ‘Ethiek gaat over de juistheid van het menselijk handelen.’ Leg uit wat in het boek verstaan wordt onder ‘de juistheid’.
- 1.2 Leg uit wat het verschil is tussen normen en waarden.
- 1.3 Geef een eigen voorbeeld van een morele norm die aansluit bij de morele waarde ‘solidariteit’ en geef vervolgens een voorbeeld van een wet die daaruit voort zou kunnen komen.
- 1.4 Geef een voorbeeld van een morele norm die aansluit bij de morele waarde ‘eerlijkheid’ en geef vervolgens een voorbeeld van een wet die daaruit voort zou kunnen komen.
- 1.5 Geef een voorbeeld van iets wat immoreel is, maar niet strafbaar.
- 1.6 Geef een voorbeeld van een situatie waarin persoonlijke normen in strijd zijn met organisatienormen.
- 1.7 Leg uit wat de denkoefening van Rawls met eerlijke verdeling te maken heeft.
- 1.8 Wat is een moreel dilemma? Geef hier een voorbeeld van.

OPDRACHTEN

- 1.9 In paragraaf 1.1 wordt het risico-indicatiesysteem SyRI besproken. Zet de voor- en nadelen van dit systeem in twee afzonderlijke kolommen. Geef vervolgens 1 tot 5 punten aan ieder voor- en nadeel om aan te geven hoe zwaar het betreffende punt voor jou weegt: 5 is heel zwaar, 1 is het minst zwaar.
Bespreek de lijstjes vervolgens in kleine groepjes en kijk of je het eens kunt worden over de voor- en nadelen en over de te verdelen punten.
- 1.10 Stel, de in paragraaf 1.1 beschreven situatie rond Thuisbezorgd.nl heeft geleid tot Kamervragen en de minister van Binnenlandse Zaken moet zich bezinnen of er maatregelen genomen moeten worden. Vorm een groepje, bespreek de zaak en probeer tot een gezamenlijk advies te komen.
- 1.11 In paragraaf 1.1 wordt in een kadertje de vraag gesteld: ‘Hoe weet je bijvoorbeeld zeker dat je niet in een computersimulatie leeft?’ De onderzoeker en filosoof Nick Bostrom publiceerde hierover een veelgeciteerd

artikel in een toonaangevend wetenschappelijk tijdschrift (Bostrom, 2003). Hij weet hierin aannemelijk te maken dat de kans erg groot is dat we inderdaad in een simulatie leven. Stel dat hij gelijk heeft. Zou dat je kijk op het leven veranderen? En zo ja, hoe? Schrijf hierover een essay van ten minste 600 woorden.

- 1.12** 'Moet een overheid bijvoorbeeld zorgen voor gratis onderwijs voor iedereen, tot en met de universiteit, zodat iedereen met voldoende talent zonder financiële beperkingen kan studeren?' Geef twee argumenten voor en twee argumenten tegen.

Pearson | MyLab

Op www.pearsonmylab.nl vind je studiemateriaal en de eText om je begrip en kennis van dit hoofdstuk uit te breiden en te oefenen.